

K İ T A P İ N C E L E M E S İ

Endülüs' ün Marka Şehirleri ¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Mustafa Yıldırım²

Geliş Tarihi / Submitted: 26.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 01.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

1. GİRİŞ

Emevi komutanlarından Tarık b. Ziyad ile başlayan İslam ordularının Avrupa fetihleri, ilk olarak günümüzde İspanya sınırlarının güneyinde bulunan tarihte “Endülüs” olarak isimlendirilen bölgenin fethiyle başlamıştır. Günümüzde de İspanya bu bölgeyi “Endülüs(Andulucia)” olarak isimlendirmeye devam etmektedir. Fetihten sonra yaklaşık sekiz yüz yıl boyunca Müslüman hakimiyetinde kalan bölge; şehir yapılanması, kültür, sanat, medeniyet bakımından yaşadığı çağı aşan bir uygarlık yeridir. İşte İbrahim Atilla Karataş tarafından hazırlanan bu eser, Endülüs bölgesini şehir ve medeniyet açısından incelemiştir. “Marka Şehir ve Şehir Pazarlaması” üzerine yapmış olduğu çalışma ile doktorasını tamamlayan yazarın “Endülüs’ün Marka Şehirleri” ismini verdiği bu eseri 2020 yılında yayınlanmıştır. Halen Muş Alparslan Üniversitesi’nde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmalarını sürdüren yazarın inceleyeceğimiz eserden başka “Şehir Pazarlaması Açısından Marka Şehir Göstergelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Malatya Örneği” isimli eseri de bulunmaktadır. Yazar, “Endülüs’ün Marka Şehirleri” ismini verdiği inceleyeceğimiz eseri ortaya çıkarırken özellikle İspanya ile ilgili çalışmalar yapan kişilere yer vermiştir. Bunlar arasında İbn Havkal, İbn Haldun, İbn Batuta gibi Müslüman müelliflerin

1. İbrahim Atilla Karataş (2020), **Endülüs’ün Marka Şehirleri**, Ankara: Gece Kitaplığı, 130 sayfa.

2. Dr., myildirimbjk@gmail.com

yanısına Lewis Mumford, Yunan tarihçi Plutarch gibi isimler de bulunmaktadır. Bu bilgilerden ziyade eserin vermek istediği mesaj ise; Endülüs'ün şehirlerinin kültür, medeniyet, eğitim, tarım ve daha birçok alanda öncü şehirlerden oluştuğunu okuyucuya göstermektir. “*Endülüs'ün Marka Şehirleri*” isimli 130 sayfadan oluşan bu eser, önsöz hariç dört bölümden oluşmaktadır. Her bölümde sırasıyla inceleyeceğimiz alt başlıklar bulunmaktadır. Birinci bölüm “*Şehir ve Marka Şehir*”; İkinci bölüm “*Endülüs Tarihi*”; Üçüncü bölüm “*Endülüs Medeniyeti*”; Dördüncü Bölüm “*Endülüs'ün Marka Şehirleri*” başlıklarını taşımaktadır. Eserin sonunda “*Sonuç ve Değerlendirme*”, “*Dipnotlar*”, “*Kaynakça*” ve “*Ekler*” bulunmaktadır.

2. ŞEHİR KAVRAMI

Birinci bölüm (s.8-12) “*Şehir ve Marka Şehir*” başlığını taşımaktadır. Yazar, ilk önce “*Şehir*” alt başlığı altında şehrin tanımını yaptıktan sonra şehir kelimesinin Latin dillerinde kullanımına örnekler verip şehri oluşturan siyaset, iktisat, ticaret gibi temel etmenleri sıralamıştır. Daha sonra tarih boyunca şehirle ilgili çalışmalar yapan tarihçi, sosyolog, coğrafyacı gibi bilim insanlarının şehir hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Bunlar arasında Yunan tarihçi Plutarch, filozof Bergson, Lewis Mumford gibi isimler bulunmaktadır. Yazar bölümün ikinci alt başlığı olan “*Marka Şehir*” başlığı altında marka şehir konusunda yapılan akademik çalışmalara (doktora tezi, kitap vs.) yer vermiştir. Bölümün sonunda Ortaçağ İslam şehirlerinin çağının çok ötesinde olduğu ve teknoloji, eğitim, bilim ve daha birçok alanda döneminin marka şehirleri olduğunu vurgulamıştır.

3. 7nci YÜZYILDAN 15nci YÜZYILA KADAR ENDÜLÜS TARİHİ

İkinci bölümde (s.13-50) bölgenin tarihi serüveni incelenmiştir. Bu bölüm “*Endülüs Tarihi*” başlığı altında on iki tane alt başlıktan oluşmaktadır. “*Fetih Öncesi İber Yarımadası (İspanya)*” alt başlığı altında İber Yarımadası'nın Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce genel durumuna değinen yazar, İber Yarımadası'nın Roma, Vizigot, Got ve Cermen gibi çok sayıda devlet ve kabilenin hakimiyeti altında bulunduğunu ve sürekli saldırılara maruz kaldığını belirtmiştir. “*Endülüs*” alt başlığı altında Endülüs'ün sınırlarını belirten yazar, buraya ulaşmak için Roma döneminden kalma kara yollarının kullanıldığını, dinlenme için çok sayıda işleve sahip mekanların bulunduğunu be-

lirtmiştir. Daha sonra bölgenin ılıman iklim coğrafyasında olduğundan ve yaşamak için son derece elverişli olduğundan bahseden yazar bu görüşünü sağlamlaştırmak için İbn Haldun'un ve Ebu Ubeyd el-Bekr'inin yaşanabilir iklimlerle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Onlara göre Endülüs, Hint, Irak, Şam, Hicaz gibi yaşanabilir iklim üzerinde konumlanmıştır. "İspanya'nın Fethi (711-714)" ismini taşıyan üçüncü alt başlıkta Tarık b. Ziyad komutasındaki ordunun Gırnata (Granada), İşbiliye (Sevilla), Kurtuba (Cordoba), Mürsiye (Murcia), Tuleytula (Toledo), Belensiye (Valencia) ve Endülüs'ün diğer şehirlerini fethetmek için yaptığı savaflara ve savaflar sonucu kazandığı zafere değinilmiştir. Yazar, bu bölümü anlatırken harita kullanarak bölümü zenginleştirmiştir. Ayrıca Balatüşşühade (Puvatya) savaşıyla ilgili Robert Latham'ın "Dünya tarihinde önemli olan on beş savaştan biri" görüşüne ve Işın Demirkent'in "Müslümanların fetih hareketleri, Balatüşşühade savaşı kazanılsaydı fetih Bizans'tan değil batıdan başlayacaktı" görüşüne yer vermiştir. Yazarın bu fetihler sırasında Tarık b. Ziyad'ın kararlılığını göstermek için komutasındaki askerlerin dönmemesi için gemileri yakmasından bahsetmemesi bir eksiklikler. Çünkü askerlerin geri dönmek dışında tek seçenekleri fetih hareketlerine devam etmektir. Dolayısıyla Endülüs'ün fethinde Tarık b. Ziyad'ın bu kararı çok önemlidir.

714'te Endülüs'ün tamamının Müslümanların hakimiyeti altına girmesiyle beraber yazar, 714'ten 1500'lere kadar uzanan süreçte bölgeye hâkim olan devletleri incelemiştir. İlk olarak "Valiler Dönemi (714-756)" ele alınmıştır. Yazar, Endülüs'ün 714 itibariyle İfrikiye'ye bağlı bir valilik olduğunu ve başkentinin ilk olarak İşbiliye daha sonra Kurtuba olarak belirlendiğini aktarmıştır. Fetih hareketlerinin devam ettiği bu dönemde Müslümanların Paris'e kadar ilerlediği ancak 732'deki Balatüşşühade (Puvatya) savaşının kaybedilmesiyle İber Yarımadası'na geri dönmek zorunda kaldıkları belirtilmiştir. Müslüman valiler arasında çıkan karışıklıklardan yararlanan Endülüs Emevilerin, bölgede hakimiyet kurması ile birlikte Endülüs Emevileri dönemi başlamıştır. "Endülüs Emevileri Dönemi (756-1031)" alt başlığı altında incelenen dönemde, Abbasilerin 750 tarihinde Emevilere son vermesiyle başlayan süreç, daha sonra Endülüs Emevilerinin başına geçen melikler ve yapmış olduğu savaflar anlatılmıştır. Bu alt başlık altında en dikkat çekici bölüm olarak Kurtuba'daki kültürel, sosyal, entelektüel ve politik yapının gelişimi ve bu yapının çağının çok ötesinde oluşu gösterilebilir. Öyle ki Endülüs

Emevileri döneminde Kurtuba, her yönden dünyanın her şehriyle baş edebilecek birikime sahip olmuştur. “Mülûkü’t-Tavâif (Şehir Devletleri) Dönemi (1031-1090)” alt başlığı altında ise Endülüs Emevilerinin yıkılmasından sonra İber Yarımadası’nda yedi bölgeye ayrılan şehir devletleri işlenmiştir. Bu şehir devletlerini oluşturanların, Berberiler, Endülüslüleri ve Slavlar olduğunu belirten yazar, her ne kadar bölgenin siyasi yönden ayrıldığını belirtse de kültürel yönden son derece verimli bir dönem geçirdiğini aktarmıştır. “Murâbitlar Dönemi (1091-1147)” alt başlığı altında kısaca Murâbitların bölgeye hakim olup oluşan ahlaki bozulmayı, fikri sapkınlıkları kontrol etmek için çalışmalar yaptığını belirten yazar, Murâbitlarla beraber Malikilik mezhebinin bölgede hakim olduğunu aktarmıştır. Bir başka alt başlık olan “Muvahhitler Dönemi (1147-1238)” başlığı altında ise Muvahhitlerin Endülüs’e sahip olmak için yaptığı savaşıardan bahsedilmiş ve 1203 itibariyle de Akdeniz’de Müslüman birliği sağlandığı aktarılmıştır.

Endülüs’te son Müslüman hanedanlığı ise “Nasriler Dönemi (1238-1492)” alt başlığı altında incelenmiştir. Nasri hanedanının kurucusu Yusuf b. Nasr’ın saç ve sakallarının kızılığından ve Gırnata’da bulunan el-Hamra sarayının inşasını başlatmasından dolayı ününün arttığından bahsedilen eserde el-Hamra sarayının çeşitli özellikleri anlatılmıştır. Örnek resimlerle zenginleştiği el-Hamra sarayının özellikleri arasından dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arasında on dört hektar olması ve aynı anda kırk bin kişiyi barındırabilecek kapasiteye sahip olduğunu belirten yazar, çeşmeleri, havuzları, hayvanat bahçesi, yönetim binaları, hipodromları ile sarayın şaheser olduğunu aktarmıştır. Bununla beraber siyasi tarih olarak Nasrilerden çok az söz eden yazar Gırnata Krallığının 1492’de yıkılmasıyla Nasriler döneminin bittiğini belirtmiştir. Yazar, Nasriler dönemini incelerken tamamen el-Hamra sarayı odaklı bir perspektif çizmiştir. Oysa bölümün başlığı “Endülüs Tarihi” olmasına rağmen ve bu bölümdeki önceki başlıklarda siyasi tarihe geniş yer verilirken Nasriler dönemi siyasi tarihi çok az anlatılmıştır. Oysa ki el-Hamra sarayını detaylı bir şekilde bir sonraki başlık olan “Endülüs Medeniyeti” veya son başlık olan “Endülüs’ün Marka Şehirleri” başlığındaki sarayın bulunduğu şehir olan Gırnata alt başlığında inceleyebilirdi. Yazar, bölümün sonunda Hristiyanların yeniden İspanya’ya hakim olmasıyla birlikte Müslümanların, Hristiyanların hükümdarlığında yaşamaya başladığını belirtmiş ve yedi asır boyunca bıraktığı sosyo-kültürel etkilere değinmiştir. “ Endülüs’ün Kaybının

İslam Dünyasına Kaybettirdikleri ve Hıristiyan Dünyasına Kazandırdıkları” alt başlığı altında ise yazar, Müslüman kültürünün Endülüs’te iz bıraktığını ve 12. ve 13. yüzyıllardaki elde edilen bilgilerin Avrupa’da Rönesans hareketleri başlatması için bir kıvılcım olacağını belirtmiştir. Öyle ki Endülüs’ün çağının ötesinde medeniyet geliştirmesi, sadece Müslümanları değil Hıristiyan dünyasını da etkilemesi bakımından son derece kıymetli olduğu düşüncesindeyiz.

4. ENDÜLÜS’TE MEDENİYET

Üçüncü bölüm (s.51-79) “*Endülüs Medeniyeti*” başlığı altında sekiz alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. Bölümde Endülüs’teki tarım sistemi, ekonomi, sosyal hayat, yönetim anlayışı, sanat vs. gibi medeniyet kavramları ayrı ayrı incelenmiştir. Yazar, ilk olarak yönetimi ele almış ve “Endülüs’te Yönetim Anlayışı” alt başlığı altında incelemiştir. Endülüs’te yönetimin Müslümanların bölgeyi ilk fethettiklerinde valiler tarafından yapıldığı belirtilirken 750’de Emevilerin yıkılıp Abbasilerin kurulmasıyla birlikte Halife tarafından atanan Emir(Melik)lerle yapıldığı belirtilmiştir. Başkent ise Kurtuba şehri olarak belirlenmiştir. Yazar, sonraki yıllarda yönetimde Müslüman olmayanlara da yer verildiğini belirtmiştir. Bunlar arasında Saklebi ve Yahudiler de bulunmaktadır. Burada dikkat çeken en önemli noktalardan birisi yönetimde gayrimüslimlerin de yer almasıdır. Yazar, Müslümanların hoşgörülü bir toplum olduğunu Hollandalı şarkiyatçı Juaquin Vallvé’nin Kurtuba’daki yönetim anlayışı “*milletin hükümeti*” ve bir diğer Hollandalı şarkiyatçı Dozy’nin “*Endülüs’teki Hıristiyanlar kendilerini Müslüman gibi kabul edip onlarla kader birliği yapmışlardır*” sözleriyle göstermiştir. “Endülüs’te Sosyal Yapı ve Din” bölümün bir diğer alt başlığıdır. Toplumun bu dönemde hâssa ve âmme olarak ikiye ayrıldığını belirten yazar, adalet karşısında herkesin eşit olduğunu vurgulamıştır. 10. yüzyıldan sonra Hıristiyan ve Yahudi kökenli insanların topluma katılmasının Müslümanlar için hiçbir sorun teşkil etmediğini belirten yazar, Müslümanların herkese karşı hoşgörülü olduğunu belirtmiştir. Endülüs’te etnik kökene bakılmaksızın ekonomik hayatın içinde herkesin birbiriyle dayanışma ve yardımlaşma içinde olduğu belirtilen eserde gayrimüslimlerin ibadetlerini kolayca yapabilmek için ibadethaneler inşa edildiğinden bahsedilmiştir. “Endülüs’te Ekonomik Hayat” alt başlığı altında bölgenin ekonomisi ele alınmıştır. Yazar, ekonomik hayatın genelde ticarete da-

yalı olduğunu belirtmiş, yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçların yanısıra altın, gümüş vs. gibi değerli eşyaların ticaretinin de Almeria ve Malaga gibi liman şehirlerinden başta İskenderiye, Sicilya, Tunus, Fas gibi Akdeniz'deki şehirlere yapıldığını aktarmıştır.

“Endülüs'te Tarım, Hayvancılık ve Yeraltı Kaynakları” alt başlığı altında tarım ve hayvancılığın çağına göre son derece gelişmiş sistemlerle yapıldığını aktaran yazar, tarım ürünlerini yetiştirmek ve verimini için kullanılan su çarklarının (değirmen) kullanımının Avrupa'ya örnek olduğunu dile getirmiştir. Yazar yukarıda “*gelişmiş sistem*” derken ürünlerin dillerdeki kullanımıyla alakalı güzel bir örnek vermiştir. Buna göre Avrupa'da kullanılan bazı ürünlerin isimlerinin İspanyolca ve Avrupa'nın diğer dillerine geçtiğini görmekteyiz. Birkaç örnek vermek gerekirse; İspanyolca portakal *naranja* (Fars. narenciye), İspanyolca pamuk *cotton* (Ar. katan), İspanyolca pirinç *erruz* (Ar. erruz, Fr ve İng. rice). Bu örnekler bize Endülüs'te tarım sisteminin o dönemlerde gelişmiş olduğunu ve Avrupa'nın bu durumdan etkilenip dillerinde bile herkese yansıttığını göstermektedir. Yine bölgede çıkartılan yeraltı kaynaklarına örnek olarak altın, gümüş, demir, kurşun vs. madenleri örnek olarak vermiştir.

“Endülüs'te Giyim- Kuşam ve Yeme İçme Kültürü” alt başlığı altında kısaca bölgenin giyim ve yemek kültürüne değinen yazar, bu bölümde giyim kuşama ilgili çeşitli örnekler vermiştir. Bunlar arasında deriden yapılmış elbiseler, fistanlar bulunurken bu elbiselerin renklerinin yeşil ve beyaz ağırlıklı olarak kullanılmasının nedenini beyazın Emeviler'e yeşilin İslam'a ait olduğunu belirterek açıklamıştır. Yine günümüz İspanya'sının en önemli etkinliklerinden olan “*siesta*”nın Müslüman Araplarda “*kaylule*” olarak bilindiğini ve Müslümanların Endülüs'e getirdiğini belirten yazar, İslamiyet'in aslında bu alanda da Avrupa'ya örnek olduğunu dile getirmek istemiştir. Yazar, yeme-içme kültüründe ise deniz ürünlerinden tahıllara, bakliyata kadar çok sayıda yiyeceğin Endülüs toplumunda tüketildiğini aktarmıştır.

“Endülüs'te Eğitim” alt başlığında ise eğitim konusuna değinilmiştir. Eğitimin çağına göre son derece gelişmiş olduğunu vurgulayan yazar, örneklerle bilime Endülüs'te verilen değeri ortaya koymuştur. İlk olarak okuma-yazma oranına değinen yazar, Endülüs araştırmacısı R. Dozy ve İspanyol araştırmacı G. Gozalbes Gusto'nun ortak görüşleri olan “Endülüs'te okuma-yazma oranı o dönem Avrupa'sının ilerisinde” görüşleriyle Endülüs'ün bu açıdan

gelişmiş olduğunu göstermiştir. Bununla beraber Endülüs'e Orta Doğu ile birlikte Avrupa'dan soyluların, asillerin eğitim almak için geldiğini belirtmesi bizlere Endülüs'ün çağının çok ötesinde olduğu görüşünü ispatlamaktadır. Öyle ki tıp konusunda Endülüs o kadar ileri bir seviyededir ki Avrupa'daki krallar, Endülüs'e tedavi için gelmişlerdir. Bölgede matematik, fizik, geometri gibi bilim alanında çalışmalar yapıldığını belirten yazar, astronomi ile ilgili de çarpıcı örnek vermiştir. Gökyüzünde bulunan çok sayıda parlak yıldızın isimlerinin Arapça olduğunu belirten yazar, bunlara örnek olarak betelgeuse(avcı eli), aldebaran (ülkelerin takipçisi), fomalhaut(balıkların ağzı) gibi yıldızları vermiştir. Endülüs'te yetişen bilim adamlarının bazılarının ismini vererek bölümü sonlandırmıştır. İbn Hazm, İbn Rüşd, İbn el-Hatip, Ebu Bekir b. Tufeyl bunlardan birkaçıdır. Bölümün son alt başlığı "Endülüs'te Müzik, Resim ve Mimari" adını taşımaktadır. Yine bu bölümde de Endülüs'ün Araplardan etkilendiğini yukarıda tarım ve hayvancılık bölümünde aktardığımız gibi Arapça kelimeler İspanyolcaya geçerek görmekteyiz. Birkaç örnek vermek gerekirse; Laud (Ar. Ud), Gitar (Gişare). Mimari açıdan ise yazarın sadece başkent Kurtuba'nın yaklaşık 6 km dışında bulunan Medinetüzzehra Sarayını ele aldığını görmekteyiz. Sarayın içinde cami, pazar, kışla hamam gibi çok sayıda uğrak yeri olduğunu belirten yazar, sarayda hizmetliler için bile barınacak yer bulunduğunu belirtmiştir.

5. ENDÜLÜS ŞEHİRLERİ

Dördüncü ve son bölümde (s.83-99) ise "*Endülüs'ün Marka Şehirleri*" başlığı altında şehirler incelenmiştir. Bu şehirler şunlardır: Kurtuba (Cordoba), Tuleytula (Toledo), İşbiliye (Sevilla), Malakka (Malaga), Belseniye (Valencia), Mürsiye (Murcia), Sarakusta (Zaragoza), Meriyye (Almeria), Karmune (Carmonia), Kadis (Cadiz)'dir. Bölümde şehirler incelenmeye başlamadan önce yazar tarafından değerli bilgiler paylaşılmıştır. Endülüs'ün adeta bir kültür mozaïği olduğunu vurgulayan yazar, Endülüs şehirlerinde Suriye, Mısır, Roma, Akad gibi uygarlıkların şehir yapısını barındırdığını aktarmıştır. Bunların dışında iletişim için güvercinlerin kullanılması, şehirlerde kanalizasyon sisteminin kurulması ve sokakların aydınlatılması dikkat çekici bilgilerdir. Paris ve Londra gibi Avrupa şehirlerine bu sistemlerin gelmesinin 200-300 yıl sonra olduğunu düşündüğümüzde Endülüs şehirleri için "çağının ötesinde şehirler" kavramı yerinde olacaktır.

6 metropol, seksen büyük şehir ve on iki bine yakın irili ufaklı yerleşim yerinden bahseden yazar, harita ile bölümü zenginleştirmiştir. Yazarın metropol ve büyük şehir kavramlarını kullanma konusunda bir eksikliği olduğu görülmektedir. Çünkü metropol Fransızca'da büyük şehir anlamına gelmektedir. Yazarın metropol derken neyi kastettiği tam anlaşılamamaktadır.

Kurtuba (Cordoba): Endülüs fethine kadar kısaca tarihine değinilen eserde şehrin Endülüs hakimiyeti altındaki durumu ele alınmıştır. Kurtuba'nın sadece bir siyasi başkent değil aynı zamanda çağının entelektüel bir şehir olduğunu ifade eden yazar, Avrupa'nın birçok yerinden şehre ziyaret için çok sayıda insanın geldiğini başta Kurtuba Camii olmak üzere sanat ve mimari eserleriyle şehrin nüfusunun beş yüz bine yaklaştığını belirtmiştir. Paris (38 bin) ve Roma(35 bin)'yı düşündüğümüzde Kurtuba, İstanbul ve Bağdat ile beraber gerçek bir büyük şehir denilebilir. Yazar İbn Havkal'ın "Endülüs her bakımdan zengin bir şehir" tanımıyla entelektüel olmasını delillendirmiştir. Eğitim'de Kurtuba üniversitesinin el-Ezher Üniversitesi'nden 193, Nizamiye Medreseleri'nden 289 yıl önce kurulması, Avrupa'nın değişik ülkelerinden insanların eğitim için Kurtuba Üniversitesi'ne gelmesi ve aydınlatma sisteminin Avrupa'dan yaklaşık yedi yüz sene önce kullanılması çağının çok ötesinde bir şehir inşa edildiğinin güzel bir örneğidir.

Gırnata (Granada): M.Ö. VII. yüzyıldan beri şehrin varlığını sürdürdüğünü belirten yazar, 711-1492 yılları arasında Müslüman hâkimiyeti altında kalan şehrin Endülüs'ün daha çok tarımsal üretimini karşılaması için kullanıldığını aktarmıştır. En dikkat çekici bilgi ise Hıristiyanların hâkimiyetine girdikten sonra şehir kütüphanesinin ve Arapça bir milyondan fazla kitabın yakılmasıdır. Bu da Hıristiyan Avrupa'sının tutumunu göstermesi bakımından değerlidir. Ancak yazarın el-Hamra sarayından bu bölümden hiç bahsetmemesi bir eksikliklerdir.

Tuleytula (Toledo): Şehirden bahsedilirken şehrin daha çok kültürel özelliğine vurgu yapan yazar, Yunanca eserlerin Arapçaya, Arapça eserlerin Latin dillerine çevrildiğinden bahsetmiş ve bu sayede diller arasında kelime alışverişi olduğu sonucunu çıkarmıştır.

İşbiliye (Sevilla): İlk olarak şehrin kısaca tarihinden bahseden yazar, şehrin ticaret şehri olduğuna vurgu yapmıştır. Öyle ki dönemin ünlü bilim adamlarından Er-Razi'nin "İşbiliye zeytinyağını ihraç edemezse onu depolamak imkânsız olduğu için hepsi boşa gider" sözünü vererek şehrin tarımsal ürün

ticaretinde önemli yer kapladığını belirtmiştir. Şehrin mimari olarak da geliştiği belirtilen eserde El-Mansur caminin eşsiz olduğu aktarılmış ancak 1180’de Hristiyanların camiye katedrale dönüştürdüğünü belirtmiştir.

Malakka (Malaga): Şehrin deniz kenarında olması nedeniyle ticaret şehri olduğundan bahseden yazar, İbn Batuta’nın “Toprağı bereketli, meyvelerinin meşhur ve ucuz olduğu, Endülüs’ün en güzel şehirlerinden biri Malakka’dır” sözüne atıfta bulunarak şehri kısaca anlatmıştır.

Belensiye (Valencia): Yazar, Endülüs’te bu şehirden sadece kâğıt üretimi ve tekniği ile öncü bir şehir olduğunu dile getirmiştir.

Mürsiye (Murcia): Sebze-meyve yetiştiriciliğinde şehrin Endülüs’ün ön de gelen şehirlerden birisi olduğunu belirten yazar, şehre “meyve bahçesi” denildiğini aktarmıştır.

Saragusta (Zaragoza): Yazar, şehirden İber Yarımadası’nın kuzeyinde ticaret şehri olduğunu belirtmiştir.

Meriyye (Almeria): III. Abdurrahman zamanında (955) kurulan şehrin ticari özelliği ön plana çıkarılmıştır. Şehirden Suriye, Mısır, Fransa, İtalya’ya ticaret ürünlerinden ipek, seramik, mermer, cam gibi ürün ticaretinin yoğun olduğu belirtilmiştir.

Karmune (Carmonia): Yazar, şehrin sadece kalesinin sağlam olduğunu ve bu nedenle Müslümanlar tarafından alının son şehir olduğunu ve İşbiliye’ye yakın konumda bulunduğunu belirtmiştir.

Kadis (Cadiz):Şehrin tarihi geçmişinin M.Ö. VIII. Yüzyıla dayandığını belirten yazar Roma İmparatorluğu döneminde şehrin zenginleştiğini ve o dönem ticari faaliyetler için kullanıldığını aktarmıştır. Yazar şehri anlatırken Endülüslerle ilgili herhangi bir bağ kurmamış ve sadece Endülüs’ten önceki durumuna değinmiştir. Burada yazarın kitabın başlığı ile uyum sağlamadığını görmekteyiz.

Eser, “*Sonuç ve Değerlendirme*” (s.101-105), “*Dipnotlar*”(s.106-118), “*Kaynakça*”(s.119-128) ve “*Ekler*”(s.129-130) ile bitirilmiştir.

6. SONUÇ

Sonuç olarak yaklaşık sekiz asra yakın bir süre boyunca Endülüs’ün tarihi serüvenini, medeniyetini ve kurduğu şehirleri anlatan bu eser, okuyanlara Endülüs’le ilgili değerli bilgiler vermektedir. Yazar, bu bilgileri verirken sık sık harita ve görsellere yer vermiştir. Ayrıca dönemin ünlü tarihçileri-

nin, coğrafyacılarının, seyyahlarının Endülüs’le ilgili görüşlerine yer vererek eserini zenginleştirmiştir. Yazarın Endülüs medeniyeti ile ilgili en önemli tespiti şudur ki; Endülüs’te kurulan medeniyet çağının çok çok ötesinde bir medeniyettir. Öyle ki Endülüs medeniyeti, eğitim, tıp, ticaret, mimari ve daha birçok alanda o dönem Avrupa’sından çok önde idi. Müslümanların gayrimüslimlere karşı hoşgörülü olması, kurulan şehirlerin hepsinin ayrı bir alana hizmet etmesi yazarın dikkat çektiği önemli noktalar dandır. Örneğin Malakka, Meriyye, Belensiye gibi liman şehirleri daha çok ticaret odaklı iken, iç bölgelerde bulunan Gırnata, İşbiliye gibi şehirler tarım alanında, Kurtuba ve Tuleytula gibi şehirler de eğitim ve bilimde gelişme göstermişlerdir.

Eserin eksik yönlerini ele aldığımızda bahsetmemiz gereken önemli noktalar bulunmaktadır. Yazarın “Endülüs Tarihi” başlığı ile anlattığı bölümde Tarık b. Ziyad’ın askerlerine Endülüs’e çıkarma yapılırken askerlerin geri dönmemesi için gemileri yaktırmasından hiç bahsedilmediğini görmekteyiz. Oysa Tarık b. Ziyad’ın bu hareketi olmasaydı belki Endülüs, Müslümanların hakimiyetine girmeyecekti ve Endülüs Medeniyetinden bahsedemeycektik. Bir diğer eksiklik ise Gırnata’da bulunan El-Hamra Sarayı’yla ilgilidir. El-Hamra Sarayı “Endülüs Medeniyeti” başlığı altında veya sarayın bulunduğu şehir olan dördüncü bölümdeki Gırnata şehri başlığı altında daha detaylı bir şekilde incelenebilirdi. Öyle ki sonuç kısmında Gırnata’nın “marka şehir” olmasını sağlayan temel unsurun El-Hamra Sarayı olduğunu belirtmesi yazarın bu mimari yapıyı daha özenli bir şekilde incelemesi için yeterli bir sebeptir. Nitekim yazar, Kurtuba Camiini incelerken bunu Kurtuba şehri kısmında anlatmış ve öneminden yeterince bahsetmiştir. Bundan başka yazar “Endülüs’ün Marka Şehirleri” başlığı altındaki dördüncü bölümde şehirleri anlatırken bazı şehirlerin siyasi tarihine yer verirken bazı şehirlerin siyasi tarihine hiç değinmemiştir. Burada da bir tutarsızlık söz konusudur. Son şehir olarak incelenen Kadis’te ise Endülüs ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kadis’in sadece Endülüs öncesi siyasi tarihine yer verilmiştir. Bu da eserin başlığı ile çelişmektedir. Her ne kadar eserin bölümlerinin her biri ayrı bir eser veya eserler olacak şekilde başlıklar altında incelenmesi gerekirken, yazarın bu bölümleri 130 sayfada anlatması mümkün değildir. Ancak yine de yazar, Endülüs Medeniyeti ile ilgili okuyucuya aktarmak istediği mesajı vermiştir kanaatindeyiz.